

Анна Саковіч

Беласток

**“Сябе для іншых ахвяруючы”
(Георгій Валкавыцкі, “Віры. Нататкі рэдактара”)**

Багаты і разнастайны жыццёвы вопыт Георгія Валкавыцкага – заснавальніка і першага шматгадовага рэдактара беларускага тыднёвіка “Ніва”, стваральніка і першага старшыні Беларускага літаратурнага аб’яднання ў Польшчы, грамадскага дзеяча, пісьменніка, паэта – вызначыў тэматычны абсяг яго прозы. Цяперашні старшыня Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа” Ян Чыквін невыпадкова назваў Георгія Валкавыцкага “хросным” *бацькам беларускага літаратурнага руху ў Польшчы*. Вартай асаблівай увагі падаецца наступная выснова: *Г. Валкавыцкі фактычна адзіны з грамады беларускіх актывістаў 60–70-х гадоў вытрымаў выпрабаванне часам; зрабіў надзіва шмат добрага, сябе для іншых ахвяруючы* (выдзелена – А.С.). *Не чакаючы ні ад кога аніякай падзякі. Як мне здаецца, ён паступова, без спеху рэалізаваў закладзеныя недзе там, глыбока ў ім, у ягонай падсвядомасці ці можа надсвядомасці, нацыянальна-духоўныя патрэбы. Рэалізаваў бескарысліва*¹.

Можна з поўным правам сказаць, што найбольш прыцягальным, вядучым у прозе “белавежцаў”, безумоўна, з’яўляецца аўтабіяграфічны жанр. Гэта ўласна пацвярджае і адну з агульных тэндэнцый развіцця беларускай літаратуры другой паловы ХХ стагоддзя – актывізацыю аўтабіяграфічнага моманту. Аўтабіяграфічная аповесць “Віры” Г. Валкавыцкага з’яўляецца найбольш значным творам беларускіх пісьменнікаў Польшчы ў гэтай жанравай прасторы.

¹ Я. Чыквін, *Тастамент Георгія Валкавыцкага*, “Ніва” 1998, № 18, с. 5.

У інтэрв'ю, дадзеным Тэрэсе Занеўскай, Г. Валкавыцкі засведчыў, што хацеў напісаць своеасаблівую гісторыю “Нівы”, якая памагла б наблізіць мінуўшчыну, пакінуць яе нашчадкам. Аўтар “Віроў” свядома вырашыў, якімі прынцыпамі будзе кіравацца пры стварэнні свайго праявічнага першынца.

Oznacza to: nie dowierzać zawodnej pamięci, trzymać się archiwum, listów, notatek. Tworzywo pęczyło, rozpełzało się po zakamarkach lat i nagle przestało się poruszać, gromadziły się bliźniacze epizody. Bałem się powtórek, wybierałem tylko te fakty, które wносиły do relacji coś nowego. A historia często się powtarza².

Зразумела, асаблівае значэнне мае для перыядычнага выдання яго назва. Г. Валкавыцкі, шукаючы для газеты імя, якое павінна быць простым, універсальным і даходлівым, адначасова хацеў, каб яно канкрэтызавала і характар газеты. Улічваючы, што асацыяцыі, якія выкліча загаломак, не могуць быць абыякавымі для лёсу тыднёвіка. Рэдактар імкнуўся ўплесці ў назву тыднёвіка гістарычныя карэнні, а адначасова не хацеў звужаць яе гарызонт вясковымі рамкамі, бо ж гэта мела быць першая, а можа і адзіная беларускамоўная газета на Падляшшы.

Так разважаючы, Г. Валкавыцкі як бы адчуваў дотык працягнутага з гісторыі рукі, *таксама адзінай віленскай “Нашай Нівы”*³. “Ніва”, сапраўды, адкрывала сабою падзеі, якія маглі быць пазней успрыняты, як *своеасаблівы Рэнесанс беларусчыны*⁴ на Беластоцчыне:

Як у свой час “Наша Ніва” сталася своеасаблівым пісьменніцкім аб’яднаннем беларусаў у Вільні – друкаваліся на яе старонках Я. Купала, Я. Колас, М. Гарэцкі, М. Багдановіч, З. Бядуля, Цётка і многія іншыя – так і “Ніва” беластоцкая вывела ў свет цэлую кагорту аўтараў (...) ⁵.

Маім відавочным паралелі паміж другім беларускім Адраджэннем на пачатку ХХ стагоддзя і культурна-грамадскімі абставінамі ў другой палове 50-ых гадоў на Беластоцчыне. Галоўныя накірункі дзейнасці “нашаніўскіх” адраджэнцаў, актуалізаваныя амаль праз паўвека

² *Stworzyłem etat poety. Rozmowa z Jerzym Wołkowyckim*, (w:) T. Zaniewska, *A dusza jest na Wschodzie. Polsko-białoruskie związki literackie*, Białystok 1993, s. 86.

³ Г. Валкавыцкі, *Віры. Нататкі рэдактара*, Беласток 1991, с. 13. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁴ Г. Тварановіч, *Георгій Валкавыцкі – рэдактар, пісьменнік*, (у:) Шлях да ўзаемнасці. Матэрыялы Х Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гродна – Мір, 24–24 кастрычніка 2002 г.), у 2-х частках, Гродна 2004, ч. I, с. 307.

⁵ Там жа, с. 307.

на Падляшшы, аказаліся шмат у чым надзённымі і запатрабаванымі. Хочацца ўзгадаць тут і заўвагу Уладзіміра Калесніка, што “Белавежа” адносінамі між сябрамі аб’яднання нагадвае яму “нашаніўскае” згуртаванне⁶.

Так, меў рацыю Г. Валкавыцкі ў сваім звароце да класічнага беларускага перыяду, які сапраўды стымуляваў журналістаў і пісьменнікаў да плённага працягу ў новых сацыяльна-палітычных умовах слаўнай традыцыі.

“Віры. Нататкі рэдактара” (1991) пабудаваны па прынцыпе дзённіка з запісамі па гадах. Твор ахоплівае падзеі трыццаці чатырох гадоў жыцця непахіснага рэдактара (1954–1987). Часам аўтар звяртаецца да свайго дзяцінства і юнацтва, г. зн. да трыццатых і саракавых гадоў ХХ стагоддзя. Трэба адзначыць, што асноўнаму зместу папярэднічае своеасаблівы пралог, як бы дапаўняльны ўступ – “Пазнаёмімся”.

“Вірам” уласціва стылёвая разнастайнасць. Уважлівы чытач твора адчуе заварожанасць выключнай і шматпланавай вобразна-эмацыянальнай стыліяй стылю пісьменніка, дзе нейкім дзіўным чынам мірна суіснуюць лірычна-ўсхваляваны пачатак, усплёскава-пафасная перадача ўражанняў, цёплы гумар, іронія ва ўсіх яе варыяцыях і сухая мова фактаў, строгі дакументалізм, лаканічны характар наведаных фактаў⁷. Форма выказвання, зразумела, залежыць ад таго, аб чым піша аўтар. Калі пісьменнік “знаёміцца” з чытачамі, то напоўніцу ўваходзяць эмоцыі, у выпадку дакументальна-храналагічнага ўспаміну пераказ набывае часам форму канстатацыі, а часам жа аповяд іскрыцца гумарам, іроніяй.

На старонках “Віроў” паступова паўстае гісторыя беларускага грамадска-культурнага руху ў Польшчы. Чытач мае магчымасць даведацца з “Віроў” аб тых, хто супрацоўнічаў з газетай. Вобразы канкрэтных персанажаў складаюць цікавую галерэю разнастайных тыпаў насельніцтва Беласточчыны. Заўважаецца тут спалучэнне дакладнасці дакумента з арыгінальным, займальным аўтарскім аповядам.

Г. Валкавыцкаму сапраўды ёсць аб чым сказаць, але ж важны сам спосаб падачы жыццёвага матэрыялу, пераўтварэнне яго ў змест мастацкага тэксту, што абумоўлена творчай індывідуальнасцю пісьменніка. У “Вірах” на вачах чытача такія тыпова хранікальна-дакумен-

⁶ В. Колесник, *Близость дальнего*, “Нёман” № 11, 1994,

⁷ В. Шынкарэнка, *Прайда жыцця, ці Спраўджанае жыццё*, “Тэрмапілы” № 7, Беласток 2003, с. 98–99.

тальныя звесткі, як факты, імёны, падзеі, арганізуюцца ў літаратурна-эстэтычную матэрыю.

Праз два гады пасля ўзнікнення БГКТ і з’яўлення ў друку беларускага тыднёвіка адбылася яшчэ адна істотная і важная для беларускай культуры ў Польшчы падзея. У 1958 годзе пры “Ніве” ўзнікла беларускае літаратурнае аб’яднанне. У “Вірах” адзначана:

Для мяне 8 чэрвеня – дата заснавання творчай сябрыны – мае, перш-наперш, сімвалічнае значэнне. Рух нараджаўся стыхійна і рос разам з “Нівай” (...) Аматарамі пагоні за “крылатым канём” – якія мелі ўжо за сабой дэбют на старонках беларускай газеты або ў форме мастацкага твора або фальклорнай апрацоўкі – былі: Аляксандр Амільяновіч, Васіль Баршчэўскі, Андрэй Сошка (Вацлаў Асіповіч), Сакрат Яновіч, за імі следам кінуліся: Янка Дубіцкі, Віктар Швед, Анатоль Хлябіч, Дзмітры Шатыловіч, Язэп Малеша, браты Янка і Андрэй Беразаўцы. (...)

У гэтым хлапечым бегу навывперадкі (удзельнічалі ў ім і вусатыя дзядзькі) больш было азарту, чым мэтанакіраванасці. Гоншчыкі спатыкаліся ад задышкі, не хапала саліднай бегавай падрыхтоўкі (46).

У мастацкім спаборніцтве адсяяліся, напэўна, не толькі аматары, але і здольныя людзі, якім проста не хапіла цяплення, умоў для творчай працы. Тыя, што вытрымалі селекцыю, заснавалі літаратурнае аб’яднанне.

У творчых узаемаадносінах з “белавежцамі” рэдактар быў для большасці літаратурным настаўнікам, дарадцам, карэктарам, урэшце рэдактарам першых аўтарскіх кніг. Але ж найперш займаўся ён пошукамі талентаў. Ад самага пачатку Г. Валкавыцкі клаў націск на творчае самадасканаленне. Марай яго была арганізацыя аўтарскіх сустрэч накшталт яго студэнцкіх інстытуцкіх семінараў. І члены літааб’яднання вырашылі, што будуць *працаваць семінарыйным метадам, з творчым варштатам – літаратурнай старонкай* (46). За сорак год існавання “Літаратурнай старонкі” ў “Ніве” на ёй было змешчана каля трох з паловаю тысяч твораў розных жанраў: вершаў, апавяданняў, эсэ, рэцэнзій, крытычных і публіцыстычных артыкулаў. Гэтая старонка сталася своеасаблівым часопісам Беларускага літаратурнага аб’яднання. Ян Чыквін праз 45 гадоў так ацэніць феномен “Літаратурнай старонкі”:

Ten nasz niewielki “periodyk” nigdy, o dziwo, nie został zdominowany przez jeden światopogląd, jedną ideologię lub programowe założenie literacko-estetyczne, filozoficzne czy religijne. “Stronica Literacka” była miejscem manifestacji bardzo rozmaitych orientacji twórczych, przekonań i ideałów, różnej

proweniencji poetyk – od doświadczeń i normatywności socrealizmu, patriotycznej retoryki, wierszy okolicznościowych i pseudodeklaracji, politycznie zaangażowanej wierszowanej publicystyki do skrajnie indywidualistycznych postaw i eksperymentalnych wypowiedzi poetyckich, żywiołowych ekspresji językowych, odrzucających realną rzeczywistość⁸.

Аб прыярытэтах рэдактара сведчыць выпадак са штатам паэта ў “Ніве”. Калі Мікола Матэйчук намякнуў Г. Валкавыцкаму, што ў *Міхалове жыве здольны паэт, але, кажучь, гэта “Шэршань”* (15), рэдактар адразу паслаў за ім ганца. Такім чынам, адной з першых пасадак, адкрытых у “Ніве”, быў штат паэта. Унікальная з’ява, як сцвярджае сам Валкавыцкі ў інтэрв’ю Т. Занеўскай. Рэдактар *хацеў мець дачыненне з людзьмі з журналісцкай практыкай, а калі не, дык з літаратурнымі здольнасцямі* (14). Ён з пашанай ставіўся да творчых асоб, асабліва тых людзей, хто быў адораны літаратурным талентам.

Творчы плён літаратурнай арганізацыі не змусіў да доўгага чакання. Ужо ў 1959 годзе пабачыў свет паэтычны зборнік “Рунь”, у якім было змешчана 45 вершаў сямнаццаці аўтараў. Пра значнасць гэтай падзеі сведчыць дадаткова той факт, што гэта была ўвогуле першая літаратурная кніга, выдадзеная на Беласточчыне пасля вайны. Выхад зборніка “Рунь” быў адзначаны рэцэнзіямі і водгукамі не толькі ў Польшчы (Варшава, Лодзь), але таксама ў Мінску і Маскве⁹.

Безумоўна, пасаду рэдактара мусіць займаць асоба, якая карыстаецца чалавечым даверам, надзелена высокімі маральна-этычнымі якасцямі, асабліва, калі гэта рэдактар нацыянальнай газеты – які з’яўляецца голасам і сумленнем меншасці. Г. Валкавыцкі вытрымаў пробу часам на грамадзянскую, маральна-этычную годнасць.

На пачатку ваеннага становішча ў 1981 годзе, калі на нейкі час спыніўся выхад “Нівы”, у значнай ступені, мабыць, з-за эмацыянальнага перанапружання, Г. Валкавыцкі захварэў, апынуўся ў бальніцы. Хвароба, аднак, не цалкам выключыла яго з актыўнага жыцця. У інтэрв’ю, дадзеным Т. Занеўскай, Г. Валкавыцкі, праўда, прызнаецца, што з таго моманту і да выхаду на пенсію (1984–1987 гг., г. зн. тры гады) цягнуў рэшткамі, выбіваўся з сіл. Шмат часу быў “прыкуты да ложка”. Таму дамашні архіў не папаўняўся, асабістыя занатоўкі

⁸ J. Czykwin, *Kości zostały rzucone (Białoruska literatura Polski drugiej połowy XX w.)*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5, 2000,

⁹ “Gazeta Białostocka”, 10 1959; “Trybuna Literacka” 8 czerwca 1959; „Przegląd Humanistyczny” 5 lipca 1959; “Літаратура і мастацтва”, 13 18 июня 1959; “Русский голос” 15–31 апреля 1959.

“свяцілі пустатой”. Зварот хваробы замінаў дапаўненню запісак. Таму “Нататкі” карацелі, станавіліся меншымі па аб’ёму. Прыняўшы прапанову Я. Чыквіна напісаць успаміны і выдаць іх кнігаю, Г. Валкавыцкі пачаў як мага хутчэй надаваць адпаведную форму сваім запісам, баючыся, што і гэты матэрыял можа не паспець апрацаваць.

Перапынак у рэдактарскай працы спрычыніўся да таго, што Г. Валкавыцкі ці не першы раз у жыцці, займаў шмат часу для сябе, мог фізічна і псіхічна адпачыць і аднавіцца. Усё гэта дабратворна адбілася на творчым працэсе. *У псіхалагічным механізме аўтабіяграфічнай творчасці*, – як сцвярджае В. Стральцова, – *істотную ролю адыгрывае момант унутранага разняволення, вызвалення. Праз яго рэалізуецца патрэба аўтара ў споведзі*¹⁰. І пачаў Г. Валкавыцкі менавіта ад успамінаў аб найгалоўным у яго жыцці – аб стварэнні газеты. Усе падзеі, аб якіх гаворыцца ў “Вірах”, прапушчаны праз ягоную свядомасць, сведчаць аб асабовым бачанні беларускага асяроддзя, адчуванні праблем шматлікіх людзей. Гэта твор сапраўднай грамадскай значнасці, гуманістычнага патэнцыялу.

Датава-дзённікавы аповяд “Віроў” заканчваецца 1987 годам, але завяршаецца твор як бы своеасаблівым пасляслоўем-эпілогам – “Адгалоскамі”. Уласна, яны маюць форму лірычнай мініяцюры-размовы аўтара з сямігадовым унукам.

Аналізуючы “Віры” Г. Валкавыцкага, В. Стральцова піша, што аўтар *абірае знешнеапісальную манеру выкладання матэрыялу: амаль не заглябляецца ў свае ўнутраныя станы, пазбягае рэфлексій, але логіка апісаных паводзін, абставін і ўчынкаў дае магчымасць чытачу самому прасачыць развіццё характару аўтара на фоне падзей і ў рэчышчы сітуацый*¹¹. Манера падачы, пераказу зместу жыццёвых падзей Г. Валкавыцкім параўнальная з лірычным характарам пісьма Янкі Брыля. Абодвум пісьменнікам уласціва добразычлівая увага і зацікаўленасць да прыкмечаўнага ў натоўпе чалавека, пэўнай з’явы, да пачутага слова, гуку, колеру. Акрамя таго, заўважаная дэталю не перашкаджае эпізадысту Г. Валкавыцкаму перайсці да абагуленых вобразаў і характараў. Свае назіранні над праблемамі сацыяльнага, духоўнага і філасофскага характару беларускага асяроддзя ў Польшчы ён часта перадае ў гумарыстычна-іранічных дыялогах, апісаннях, замалёўках.

¹⁰ В. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 200

¹¹ Тамсама, с. 104.

І найперш шырокі дыяпазон уражанняў у “Вірах” раскрывае сэнс назвы твора, што мае ключавое, сімвалічнае значэнне. Назва трапна перадае характар рэчаіснасці, у якой прыйшлося змагацца Г. Валкавыцкаму за беларускае грамадства, яго традыцыі, культуру, мову і тоеснасць. Волат не здаўся “завіраванням” часу.

“Віры” ўражваюць, – піша В. Стральцова, – перш за ўсё незвычайнай інфармацыйнай насычанасцю: імёны, прозвішчы, геаграфічныя назвы, занатоўкі размоў, уражанні аб паездках, канцэртах, фестывалях і грамадскіх мерапрыемствах, статыстычныя звесткі, лісты ў рэдакцыю ... Усё гэта сапраўды стварае адмысловы вір падзей, у цэнтры якога – жыццё канкрэтнага чалавека. Жыццё, аддадзенае справе¹².

Паказ фактаў, падзей і праблем ва ўспамінах мае рэтраспектыўную дынаміку. Багацце ж змешчанага матэрыялу, інфармацыі ў творы можа быць аб’ектам доследаў не толькі літаратуразнаўцаў, але таксама даследчыкаў з іншых галін, напрыклад, гісторыкаў, сацыёлагаў. Кола праблем, закранутых у “Вірах”, такое шырокае, што кнігу можна аналізаваць, прынамсі, у трох аспектах: як твор аўтабіяграфічнага жанру, мастацкую кнігу і гісторыю беларускага грамадскага і літаратурнага руху ў Польшчы. Аднак такая насычанасць, канцэнтрацыя ў дадзеным выпадку не перашкаджаюць стварэнню непарыўнай цэласнасці твора. Безумоўна, “Віры” дапамагаюць чытачу засвойваць гісторыю беларускага культурнага жыцця на Беласточчыне ў другой палове ХХ стагоддзя.

Грамадзянін Польшчы, прадстаўнік культурна-літаратурнага беларускага руху, Г. Валкавыцкі атрымаў адукацыю ў Маскве ў вядомым Літаратурным інстытуце. Гэты біяграфічны факт з’яўляецца дадатковым цікавым матэрыялам для асэнсавання творчай індывідуальнасці аўтара “Віроў”. Дасканаласць валодання Г. Валкавыцкім трыма блізкімі славянскімі мовамі не выклікае ў пісьменніка ніякага ўнутранага дысанансу, а хутчэй наадварот, *аўтар робіць уражанне надзвычай цэласнай асобы – і ў плане нацыянальнай пазіцыі, і ў плане чалавечых ды грамадскіх адносін¹³.*

Пры аналізе аўтабіяграфічных твораў Георгія Валкавыцкага, а таксама іншых “белавежцаў”, напрыклад, Янкі Жамойціна, Васіля

¹² В. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, с. 104.

¹³ В. Стральцова, *Аўтабіяграфічная проза*, “Тэр” с. 190.

Петручука, назіраецца пэўная заканамернасць. Звяртае на сябе ўвагу тое, што такога кшталту проза – плён перажытага, узнікае найчасцей досыць позна і часта носіць падагульняючы характар. Цікава, што ўспаміны В. Петручука выконвалі, можна сказаць, своеасаблівую тэрапеўтычную для аўтара функцыю: яны скіраваны на індывідуальнае выяўленне свайго дзіцячага лёсу, на паказ цяжкага жыцця адной асобы. Зусім іншага характару ўспаміны Г. Валкавыцкага. Яны, здаецца, наадварот, прадстаўляюць агульнае творча-культурнае, ажыўленае памкненне беларускага насельніцтва Польшчы. Тут аўтарская споведзь мае за мэту шырока паказаць чытачу самыя істотныя падзеі і справы для значнай групы людзей. Асабісты вопыт Г. Валкавыцкага-падзвіжніка на беларускай ніве, уяўляе сабой значную цікавасць ва ўсіх планах.

Менавіта шчырасць, імкненне выявіць сваё светабачанне, праўдзіва паказаць рэчаіснасць уяўляюць сабой аснову для стварэння эстэтычных каштоўнасцей у літаратуры, мастацтве наогул. Істотна ўзрастае значэнне гэтых аспектаў у аўтабіяграфічным творы. Выяўленне складаных працэсаў саманазірання, адкрыцасць псіхікі аўтагероя, крытычнасць аўтарскіх самаацэнак надаюць твору асаблівую адметнасць.

З бегам часу яе (кнігі “Віры” – А.С.) каштоўнасць, – напісаў Я. Чыквін, – будзе неацэннай. Яна піянерская ў нашых абставінах, таму што ў ёй пісьменнік першы апісаў сваё развітанне з оруэлаўскім светам, які закончыўся для яго толькі ўчора і якога ён сам быў адной малаістотнай, згодна з ідэалогіяй той сістэмы, шрубкай. Хто стоха заўтра альбо праз пару дзесяткаў гадоў зразумець, што такое “Ніва” (1956–1983) і беларускі літаратурны рух у Польшчы, чым было ў той перыяд БГКТ, якая вялася ў той час палітыка Варшавы адносна нацыянальных меншасцяў і якія дзейнічалі ў Беластоку павярхі партыйнай улады, той мусіць схіліцца перш за ўсё над “Нататкамі рэдактара”¹⁴.

¹⁴ Я. Чыквін, *Тастамент Георгія Валкавыцкага*, с. 5.